

HADİSLERDE ‘FİTRAT’ KAVRAMI VE ‘İSLAM FİTRATI’ SÖYLEMİNİN TENKİDİ

Yrd.Doç.Dr. A.Kadir EVGİN*

ÖZET

Fitrat kelimesi, müştaklarıyla birlikte Kur'an'da 20 yerde, araştırdığımız hadis kitaplarında da yaklaşık 55 yerde geçmektedir. İnsan ve diğer bütün canlıların yaratılışıyla ilgili olan “fitrat” kavramının “İslam” kavramı ile yan yana kullanılması yaygın ise de, onun, aslında “İslam” kavramıyla bağlantılı olmadığı söylenebilir. Çünkü fitrat, insanın yaratılış biçimini sembolize ederken, İslam insanın inanç şeklini sembolize etmektedir. Yani fitrat fizikî, İslam ise rûhî/psikolojik yönü öne çıkan farklı iki kavramdır. Dolayısıyla dünyadaki bütün canlılar “İslâmî” denilen bir kalıba göre değil, “fitrî” denilen bir kalıba/modele/şekle/anatomik yapıya göre yaratılmıştır ve yaratılmaktadır. Buna göre insanların fitratına, yaratılış şekline bakarak dinlerini tayin etmek mümkün değildir.

Anahtar Kelimeler: Fitrat, insan, İslam, hadis, islam fitratı.

ABSTRACT

The word “fitra” and its derivativs are used very much in the Koran and the hadiths. They are used 20 times in the verses of Koran and approximatly 55 times in the hadiths. The aim of fitra is generally about the type or body of alive. In the other hand the “fitra” and “Islam” aren't the same. The concept of fitra contains all of human in the world. But the concept of Islam contains merely Muslims. When the Islam is mental and psychological things, the fitra is phsyical thing. The regulary reproduce of all alives is in accordance with fitra not in accordance with Islam.

Key Words: Fitra, human body, Islam, hadith, Islamic fitra.

GİRİŞ

Bu araştırmamızda, günlük dilde özellikle de dindar kesimler arasında, yanlış kullanıldığına kâni olduğumuz “İslam fitratı” söylemini, gerek literal gerekse menşe’ itibarıyla değişik açılardan ele almaya çalışacağız. Öncelikle “fitrat” kelimesinin etimolojik tahlili üzerinde durmak istiyoruz.

Fitrat kelimesi lügatte yarmak, ikiye ayırmak, yaratmak, icat etmek manalarına gelen **fatr** masterından bir cins isim olup; yaratılış, belli yetenek ve yatkinliğe sahip oluş anlamında kullanılmaktadır.¹ Dini terminolojide ise Allah'ın, yarattıklarını kendi bilgisi doğrultusunda ve tayin ettiği tipolojide yaratması de-

* KSÜ İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, akevgin@yahoo. com

¹ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1994, V, 55; ez-Zebîdî, Muhammed Murtaza, *Tâcü'l-Arûs*, Beyrut 1994, VII, 351; D. B. Macdonald, “*fitrat*”, **MEBİA**, Eskişehir 1997, IV, 627.

94 / Hadislerde “Fitrat” Kavramı ve “İslam Fitratı” Söyleminin Tenkidi

mektir.² Ebu'l-Heyssem'in belirttiğine göre ise doğurulacak olan varlıkların anne rahminde aldıkları şekildir, modeldir. Ona göre Rum suresi 30. ayetteki *fitrat* kelimesi de buna işaret etmektedir. Yani Allah'ın insanın tipolojisi-modeli olarak tespit ettiği fitrat şeklinde herhangi bir değişiklik söz konusu değildir.³ Bütün varlıkların yaratılışı sırasında Allah'ın varlık türlerine kazandırdığı bu temel yapıdan dolayı aynı kökten gelen *fâtır* kelimesi,⁴ Kur'an'da Allah'ın isimlerinden biri olarak zikredilmektedir.⁵

Allah'ın insanoğlunu Hz. Adem'in sulbünden yaratacağı zaman, onun için tespit ettiği tip olarak da tanımlanan⁶ fitrat'ın, insanın daha ana rahminde iken yazılan şakî mi saîd mi olacağına dair durumu için de kullanıldığı belirtilmektedir.⁷ Aynı şekilde fitrat'ın “islam” anlamına geldiği de vurgulanmaktadır.⁸ İleride üzerinde duracağımız gibi, bizce makul olan da, fitrat'ın Allah'ın insan için tespit etmiş olduğu model, tipoloji, anatomik yapı anlamında kullanılmasıdır.

Merhum müfessirimiz Elmalılı Hamdi Yazır, Fitrat kelimesi hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: “Fitrat, ilk yaratmak demek olan *fatr*'dan mastar binâ-i nevi olarak yaradılışın ilk tarz ve heyetini ifade eder. Burada “*fatara'n nâse aleyhâ*” kaydından da anlaşıldığına göre, maksat her ferdin kendine mahsus olan fitrat-ı cüzziyesi değil, bütün insanların insan olmak haysiyetiyle yaradılışlarında esas olan ve hepsinde de müşterek bulunan fitrat-ı külliyyedir. İnsanın tabiatı asliyyesidir. Mesela insanın fitratında iki gözü bulunması asıldır. Bununla beraber anadan kör doğanlar da bulunabilir. Fakat bu, umumiyetle insanların üzerine yaratıldığı *fitrat-ı asliyye* ve *tabiatı neviyye* değil, ikinci derecede ârizî olarak mülahaza edilecek bir *hilkat'i cüziiyye* ve *ferdiyyedir* ki, insan hakikati onsuz da tahakkuk eder.⁹

Diğer taraftan fitrat, insanın fizikî bakımdan yaratılıştan sahip olduğu temel özelliklerini ifade ettiğinden, estetik maksatlarla vücudun bazı bölümleri veya organları üzerinde yapılan, aslî yapıyı değiştirecek nitelikteki müdahalelerin, fitratı bozmaya yönelik davranışlar olarak kabul ediliyor olması,¹⁰ günümüzde fitrat kavramının taşıdığı anlam hakkında bize ışık tutmaktadır.

² Bkz: İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, aynı yer; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, aynı yer.

³ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, aynı yer.

⁴ Hayati Hökekleli, “Fitrat”, **TDVİA**, XIII, 47.

⁵ 6. En'am 14; 35. Fâtır 1; 39. Zümer 46.

⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, s. 57.

⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, s. 57; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, s. 351.

⁸ el-Aynî, Bedrüddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Nşr: Muhammet Mahmut el-Halebî, y.y., 1972, VII, 94-95; Kastallanî, Ahmed b. Muhammed el-Hatîb, *İrşâdü's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut 1304, II, 449-450.

⁹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1971, VI, 3822-3823.

¹⁰ Hökekleli, *a.g.m.*, s. 48.

Rum suresi 30. ayette zikredilen “*fitrat*” ile “*hanîf*”lik arasında çok yakın bir ilişkinin hatta bir paralelliğin varlığı açıkça görülmektedir. Bu sebeple, “*fitrat* düzenine aykırı gidişlerden yüz çevirip hakiki ve saf olanda sebat edenlere verilen isim” şeklinde tanımlanan¹¹ *Hanîf* liğın, *fitrat* ile aynı anlama geldiği söylenebilir. “*Kullarımı, hanîf olarak yarattım*”¹² şeklindeki kudsî hadis de bu paralelliği desteklemektedir.

“*Fitrat*” kelimesi Kur’anı Kerim’de bir yerde geçerken¹³ “*fatr*” kökünden türemiş isim ve fiiller 19 yerde geçmektedir.¹⁴ Ayrıca aynı kökten türeyen iki tane de sûre adı bulunmaktadır.¹⁵ Buna karşılık insanın yaratılışı ile ilgili birçok ayet bulunmaktadır. İnsanın nelerden yaratıldığının ayrı ayrı belirtildiği bu ayetlerden, onun tabiattan ayrı düşünülmesinin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Söz konusu ayetlerden bazıları şunlardır:¹⁶

“*Allah, insanı yapışkan bir nesneden yarattı*”.¹⁷

“*Allah, iki çifti akıtılan bir damla sudan yarattı*”.¹⁸

“*Allah insanı, akıtılan bir damla sudan yaratıp ona şekil vermiş*”.¹⁹

“*İnsan, akıtılan bir damla su değil miydi?*”²⁰

“*İnsan, belkemikleri ile kaburga kemikleri arasından çıkan bir sudan yaratılmıştı*”.²¹

“*Rabbin meleklere “Ben çamurdan bir insan yaratacağım” demişti*”.²²

“*Sudan insan yaratarak soy sop veren Allah’tır*”.²³

“*Allah sizi topraktan, sonra bir damla sudan yaratmış, sonra da sizi çiftler halinde var etmiştir...*”²⁴

“*Andolsun biz insanı düzgün çamurun kuru balçığından yarattık*”.²⁵

¹¹ Fr. Buhl, “*Hanîf*”, **MEBİA**, V/1, 215; Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara 1998, s. 155.

¹² Müslim, cennet, hadis no: 63 (III, 2197).

¹³ 30. Rûm, 30.

¹⁴ Mesela bkz: 6. En’am 79, 17. İsrâ 51, 11. Hûd 51, 36. Yasin 22, 43. Zuhuf 27, 21. Enbiya 56, 19. Meryem 90, 12. Yusuf 101, 67. Mülk 3, vd.

¹⁵ 82. İnfitar ve 35. Fâtır Sureleri.

¹⁶ Geniş bilgi için bkz: Ömer Özsoy, İlhami Güler, *Konularına Göre Kur’an Sistematik Kur’an Fihristi*, Fecr Yay., Ankara 2001, s. 34-39.

¹⁷ 96. ‘Alak 2.

¹⁸ 53. Necm 45, 46.

¹⁹ 80. Abese 17, 18, 19, 20.

²⁰ 75. Kıyamet 36, 37.

²¹ 86. Târık 5, 6, 7.

²² 38. Sâd 71.

²³ 25. Furkan 54.

²⁴ 35. Fâtır 11.

²⁵ 15. Hicr 26.

96 / Hadislerde “Fıtrat” Kavramı ve “İslam Fıtratı” Söyleminin Tenkidi

“Sizi çamurdan yaratan sonra bir süre koyan O’dur”.²⁶

“Sizi topraktan, sonra bir damla sıvıdan, sonra yapışkan bir nesneden yaratıp, sonra ergenlik çağına ulaşmanız, sonra da yaşlanmanız için sizi bebek olarak dünyaya getiren O’dur. Kiminiz daha önce öldürülür, kiminiz de belirtilmiş bir süreye ulaşırsınız. Belki artık aklınızı kullanırsınız”.²⁷

“Andolsun ki insanı süzme çamurdan yarattık. Sonra onu bir damla su olarak sağlam bir yere yerleştirdik. Sonra bir damla suyu yapışkan bir nesneye çevirdik, yapışkan nesneden bir çiğnemlik et yarattık, bir çiğnemlik etten kemikler yarattık, kemiklere de et giydirdik. Sonra onu bambaşka bir yaratık olarak inşa ettik. Yaratanların en güzeli olan Allah ne uludur. Sizler bütün bunlardan sonra öleceksiniz”.²⁸

“Allah, yarattığı her şeyi güzel yapan, insanı başlangıçta çamurdan yaratan, sonra onun soyunu bayağı bir sudan yapan, sonra onu şekillendirip ruhundan ona üfleyen, size kulaklar gözler ve gönüller verendir. Öyleyken pek az şükrediyorsunuz”.²⁹

“Sizi yaratan, sizin için kulaklar, gözler ve kalpler var eden O’dur...”.³⁰

“O, insanı pişmiş çamur gibi kuru balçıktan yaratmıştır”.³¹

“Biz insanı katışık bir damladan yarattık; onu deneyeceğiz. Bu yüzden, onun işitmesini ve görmesini sağladık”.³²

“...Biz sizi topraktan, sonra bir damla sudan, sonra yapışkan bir nesneden, sonra da yaratılışı belli belirsiz bir çiğnem etten yarattık ki, size (kudretimizi) açıkça gösterelim”.³³

“O gökleri ve yeri gerektiği gibi yaratmıştır. Size şekil vermiş ve şeklinizi de güzel yapmıştır. Dönüş O’nadır...”.³⁴

Bu ayetlerde zikredilen ve insanı oluşturan maddeler; *alaka, nutfe, nutfe-i emşâc, mâ, mâi mehîn, mâi dâfik, tîn, salsâl, hame-i mesnûn, sülâletin min tîn, mudğâ*’dan oluşmaktadır. Bu maddelerin insanın yaratılışındaki kullanım sıraları ise; turâb, nutfe, alaka, mudğâ³⁵ şeklindedir.

²⁶ 6. En’am 2.

²⁷ 40. Mü’min 67.

²⁸ 23. Mü’minûn 12-15.

²⁹ 32. Secde 7-9.

³⁰ 67. Mülk 23.

³¹ 55. Rahman 14.

³² 76. İnsan 2.

³³ 22. Hac 5.

³⁴ 64. Teğâbûn 34.

³⁵ 22. Hac 5.

Öte yandan insanın yaratılışı ile ilgili bir hadiste de, ayetlerdeki yaratılış safhaları yaklaşık olarak zikredilmektedir. Abdullah b. Mesûd bu hadisi şu şekilde rivayet etmektedir:” Doğru söyleyen ve kendisine ancak doğru bildirilen Peygamber bana haber verdi ve şöyle dedi: *Sizden her birinizin yaratılması, başlangıçta ana rahminde 40 günde toplanır. Sonra toplanan bu şeyler 40 günde yapışkan bir nesne (alaka) halini alır. Sonra yine 40 gün içinde bu yapışkan nesne bir çığnemlik et (mudğa) halini alır. Sonra Allah, mudğa’ya bir melek gönderir ve onun için şu dört hususu yazmasını emreder: Ameli, eceli, bedbaht mı olacağı, mutlu mu olacağı. Bunlar yazıldıktan sonra, ruh üflenir. Yaşamam kendisine bağlı olan Allah’a yemin olsun ki, sizden bir kişi iyi amel işler hatta kendisiyle cennet arasında yalnız bir kulaçlık mesafe kalır da bu sırada (meleğin ana rahminde) yazdığı yazının gereği tecelli eder gelir, o kişinin cennet’e girmesine mani olur. Bu sefer o, cehennemliklerin yaptıklarını yapmaya başlar ve neticede cehenneme girer”.*³⁶

Peygamberin hadislerinin, aynı zamanda Kur’an’daki açıklamalara paralel açıklamalarda bulunduğu en güzel örneklerinden birini bu hadiste görmekteyiz. Ayetlerde geçen İnsanın yaratılışındaki nutfe, alaka, mudğa ve akabinde ruh üflenmesi, şeklindeki sıralama bu hadiste de yerini almaktadır. Ayetlerde îma yoluyla belirtilen “insanın aklını kullanarak doğru davranışlar sergilemesinin lehine olması” durumu ise bu hadiste daha açık belirtilmektedir. Aslında Kur’an ve hadislerde zikredilen cennet ve cehennem, iyi ve kötü’nün sembolü olarak kabul edildiğinde, ayet ve hadislerin sadece müslümanlara değil bütün insanlara hitap ettiği açıkça görülecektir. Bu durumda, ayetlerden ve hadisten çıkarabileceğimiz en önemli sonucun: “Allah’ın müslümanların nasıl yaratıldığına değil, insan türünün nasıl yaratıldığına dikkat çekmesi”, temeli üzerine bina edilmesi gerektiği, şeklinde olacağını söyleyebiliriz. Çünkü Allah, insanı yaratırken “Müslüman-müslüman değil” gibi bir ayırım gözetmeksizin, *Rahmân* sıfatının gereği olarak, tabiatı bütün insanlığın hizmetine sunmuştur. Her türlü inanca ve inançsızlığa sahip insanoğluna, aynı hayatı bahşetmiştir.

HADİSLERDE “FITRAT” KAVRAMI

Fitrat kelimesinin yer aldığı yaklaşık 55 hadisi, konuları bakımından, aşağıdaki şekilde gruplandırabiliriz:

1. Grup: “Her doğan fitrat üzere doğar” Hadisi:

Genellikle Ebû Hüreyre’den nakledilen bu gruba dahil hadisleri de kendi aralarında dört paragraf halinde zikretmemiz mümkündür.

³⁶ Buhârî, kader 1 (VII, 210); Müslim, kader, hadis no: 1 (III, 2036); Ebû Davud, sünnet 16 (5/82); Tirmizî, kader 4 (IV, 446); İbn Mâce, mukaddime, hadis no: 10 (I, 29).

98 / Hadislerde “Fitrat” Kavramı ve “İslam Fitratı” Söyleminin Tenkidi

“Her doğan fitrat³⁷ üzere doğar, sonra ana-babası onu Yahudi, Nasrani veya Mecusi yapar. Tıpkı (herhangi bir) hayvanın, uzuvları tam bir yavru hayvan doğurduğu gibi. Onlarda herhangi bir uzuv noksanlığı görür müsünüz?³⁸ Sonra Ebu Hureyre “isterseniz şu ayeti okuyun” dedi: “...Allah’ın insanları üzerine yarattığı fitrata. Zira Allah’ın yaratmasında herhangi bir değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur.”³⁹

“Her doğan bu fitrat üzere doğar. Sonra ana-babası onu Yahudileştirir veya Hıristiyanlaştırır. Tıpkı develerin, yavrularını kusursuz bir şekilde doğurduğu gibi. Siz hiç onların uzuvlarında herhangi bir eksiklik gördünüz mü? Dediler ki: Ey Allah’ın Rasûlü “küçük yaşta ölenin konumu nedir? Peygamber: “Allah, eğer yaşasalardı, onların yapacakları amelleri en iyi bilendir.”⁴⁰ dedi.

“Her insanı annesi fitrat üzere doğurur, daha sonra ebeveyni onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecusi yapar. Eğer ebeveyni Müslüman ise o da Müslüman olur. Meryem ve oğlu Hz. İsa hariç her çocuğa, daha annesi doğururken, şeytan yumruğu ile onun iki yanını dürter.”⁴¹

“Her doğan millet üzere doğar, sonra ana babası onu Yahudileştirir, Hıristiyanlaştırır veya Müşrikleştirir. Denildi ki Ey Allah’ın Rasûlü, daha önce ölenler helak mı oldular? Bunun üzerine Peygamberimiz: onların ne yaptıklarını en iyi Allah bilir.”⁴²

2. Grup: “Mirac’da Peygamber fitrata uygun olanı yapmıştır” Hadisi:

Ebû Hureyre, İbn Abbâs ve Malik b. Enes’in naklettiklerine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

“Mirac’a çıktığında Hz. Peygambere birinde şarap diğerinde süt olan iki kase getirildi. Onlara baktıktan sonra süt kasesini aldı. Bunun üzerine Cebrail: Seni

³⁷ Sadece İbn Hibbân’ın Sahîh’inde “İslam Fitratı” ifadesi geçmekte olup, hadis şu şekilde rivayet edilmektedir: “Doğan hiçbir kimse yoktur ki, hangi dine mensup olduğunu açıkça söyleyebileceği yaşa kadar, İslam fitratı üzere doğmamış olsun. Ana-babası onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecusi yapar” . Bkz. Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *es-Sahîh*, Beyrut 1993, I, 341, hadis no: 132.

³⁸ Hadisin buraya kadar olan kısmı şu kaynaklarda ortak olarak geçmektedir: Buhârî, cenaiz 93 (2/104); kader 3(VII, 211); İmam Malik, *el-Muvatta’*, cenâiz, hadis no:52, s. 241; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 233, 275.

³⁹ 30. Rum 30; es-San’ânî, Abdurrazzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, thk: Habiburrahman el-Azamî, Beyrut 1983, XI, 119-120, hadis no: 20087; Buhârî, Tefsîru’l-Kur’ân, tefsîru sûre 30, I(VI, 20); Müslim, kader, hadis no: 22 (III, 2047).

⁴⁰ Humeydî, Abdullah b. Ez-Zübeyr, *el-Müsned*, thk: M. Mustafa el-A’zamî, Beyrut 1409, II, 473-474, hadis no. 1113; Muhammed Hamidullah, *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmâm b. Münebbih*, İstanbul 1967; Buhârî, kader 3 (7/211); Müslim, kader, hadis no: 23, 24 (III, 2048); Ebû Davud, sünnet 17 (V, 86-88); İmam Malik, cenaiz, hadis no: 52, s. 241.

⁴¹ Müslim, kader, hadis no: 25 (III, 2048).

⁴² Tirmizî, kader 5 (IV, 447); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 480.

fitrata uygun davrandıran Allah'a hamdolsun. Eğer şarap kasesini almış olsaydın ümmetin azacaktı."⁴³ dedi.

"Sıdratü'l-münteha'ya yükseldiğimde ikisi açık ikisi gizli dört tane nehir gördüm. Açık olanlar Nil ve Fırat nehirleri idi. Gizli olanlar ise Cennetten iki nehir idi. O esnada içinde süt, bal ve şarap olan üç tane kase getirildi. Süt kasesini aldım ve içtim. Bunun üzerine bana: Fitrata uygun olanı yaptın, ümmetin de öyle, denildi."⁴⁴

3. Grup: "Uykuda ölen kişi, hangi durumda fitrata uygun ölür" Hadisi:

Berâ b. Âzib'in naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

"Ey insan, yatağına vardığın zaman: Ey Allah'ım nefsimi sana teslim ettim, yüzümü sana çevirdim, işlerimi sana havale ettim, sırtımı sana dayadım. Çünkü senden başka sınımlanacak yoktur. İndirdiğin kitabına, gönderdiğin peygamberine iman ettim, diyerek yatar ve o şekilde ölürsen *fitrat* üzere ölmüş olursun, sabaha çıkarsan da sevap kazanmış olursun".⁴⁵ Bu hadise ilaveten kaynaklarda şu ifadeler de yer almaktadır: "Yatacağın zaman namaz abdesti gibi abdest alır ve sağ tarafının üzerine yatıp..."⁴⁶

Abdurrahman b. Ebezî naklediyor:

"Peygamber sabah kalktığında şöyle derdi: *İslam fitratı* üzere, ihlas kelimesi üzere, Peygamberimiz Muhammed'in dini üzere, babamız İbrahim'in Hanif dini üzere sabahladık."⁴⁷ Bir önceki hadiste anlatıldığı şekilde yatıp sabah kalktıktan sonra peygamberimizin bunları söylediği belirtilmektedir.

4. Grup: "Fitratın gereği olan insanî özellikler" Hadisi:

H. Aişe ve Ebû Hureyre'nin belirttiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"5 (veya) 10 şey fitrattandır: Sünnet olmak, etek tıraşı olmak, tırnakları kesmek, koltuk altı kıllarını gidermek, bıyıkları kısaltmak, sakalı uzatmak, misvak

⁴³ Buhârî, enbiya 24 (IV, 125); Tefsîru'l-Kur'ân, tefsîru sûre17, 3 (V, 224); eşribe 1(VI, 240-241); Dârimî, eşribe 1(II, 434); Tirmîzî, Tefsîru'l-Kur'ân, tefsîru sûre17, 1(V, 300); Müslim, iman, hadis no: 259 (I, 145), 272 (I, 154); eşribe, hadis no: 92 (II, 1592); Nesâî, eşribe 41(VIII, 312).

⁴⁴ Buhârî, eşribe 12 (VI, 246).

⁴⁵ Buhârî, tevhîd 34 (VIII, 196); Tirmîzî, da'avât 16 (V, 468); İbn Mâce, duâ 15 (II, 1275-1276).

⁴⁶ Buhârî, vudû 75 (I, 67); Müslim, zikir, hadis no: 56, 57 (III, 2080-2082); Tirmîzî, da'avât 16 (V, 468).

⁴⁷ Dârimî, isti'zân 54 (II, 600).

100 / Hadislerde “Fitrat” Kavramı ve “İslam Fitratı” Söyleminin Tenkidi

kullanmak, buruna su çekmek, parmak aralarını yıkamak, taharetlenmek.”⁴⁸

İmkanlarımız çerçevesinde, ulaşabildiğimiz hadis kaynaklarıyla sınırlı tuttuğumuz bu araştırmamızda, ilgili hadisleri dört gruba ayırdıktan sonra, şimdi “*fitrat*” hakkında yapılan bazı değerlendirmelere işaret etmek yapmak istiyoruz.

“Fitrat hadisi” denilince, muhtemelen, akla ilk gelenler, birinci grupta yer alan hadislerdir. Böyle bir araştırma yapmamıza sebep olan hadisler de esasen bu gruptaki hadisler olmuştur. Öncelikle Peygamberimizin bu sözleri niçin söylemiş olabileceği konusunu ele alalım: Hadisin Buhari’de vürûd sebebiyle birlikte şu şekilde yer aldığını görüyoruz: “İbn Şihab ez-Zühri, doğumunu müteakip ölen her çocuğun, veled-i zina da olsa, *İslam fitratı* üzere doğduğundan, annesi gayri Müslim olsa da babası Müslüman olduğunu söylüyorsa ve çocuk ağlayarak canlılık belirtisi taşıdıysa, mutlaka cenaze namazı kılınır. Eğer doğduktan sonra ağlamadan ölmüş ise, *düşük* sayılacağından cenaze namazı kılınmaz. Zira bu konuda Ebu Hureyre, Peygamberimizden şu sözleri nakletmiştir: *Her doğan fitrat üzere doğar...*”⁴⁹ demektedir. Vürûd sebebiyle ilgili olarak, kaynaklarda şu bilgiler de verilmektedir: “Esved b. Serî’ (öl:42) anlatıyor: “Peygamberle birlikte bir gazveye katıldım ve zafer elde ettik. O gün insanlar hatta çocuklar öldürülmüştü. Bu durum Peygambere bildirilince şöyle dedi: *İnsanlara ne oluyor da katl konusunda sınırı aşılıyorlar*. Oradakilerden biri bu durumun normal olduğunu vurgularcasına şöyle dedi: Ey Allah’ın Rasûlü, öldürülen çocuklar müşriklerin çocuklarıdır. Peygamber bu kişiye cevaben: *Sizin babalarınız da müşriklerin çocuklarıydı. Zürriyyet’leri kesmeyin, zürriyyet’leri kesmeyin. Her doğan fitrat üzere doğar...*”⁵⁰

Fitrat hakkında, Buhârî şârihi Bedruddîn el-Aynî’nin (öl:855) verdiği bilgileri, kelimenin kavramsal çerçevesini tayinde katkı sağlayıcı nitelikte olması bakımından, özetlemek istiyoruz: “Burada fitrat, yaratılanın, Rabb’ini bilebilme kabiliyetiyle yaratılmış olması, demektir. Zira fitrat, “fâtır” ve “hâlık” kelimelerinin çağrıştırdığı “hilkat”tir. Yeni doğan bir çocuk, çocukluk döneminde iman veya inkar, kabul veya red edebilme yeteneğine sahip değildir. Hadiste geçen “*kemâ tüntecü’l-behîmetü*”de olduğu gibi çocuk, her türlü etkiden korunmuş, masum bir yavrudan başka bir şey değildir. İleriki yaşlarında inkar’ı ve redd’i seçecek olursa, şeytan da onu destekler ve küfre girer.”⁵¹ Aynî, konu ile ilgili diğer görüşlerden

⁴⁸ Buhârî, libas 63, 64 (VII, 56); Muslim, tahâret, hadis no: 49(I, 221), 50 (I, 222), 56 (I, 223); Ebû Davud, tahâret 29 (I, 44-45); Tirmizî, edeb 14 (V, 91); İbn Mâce, tahâret 8 (I, 107-108); Nesâî, zînet 1 (VIII, 127-128), 55 (VIII, 181).

⁴⁹ Buhârî, cenaiz 80 (II, 97).

⁵⁰ İbn Hamza ed-Dimeşkî, el-Beyân ve’t-Ta’rif fî Esbâb-ı Vürûdi’l-Hadîsi’s-Şerîf, Beyrut 1982, III, 94.

⁵¹ el-Aynî, *Umde*, VII, 96.

bazılarını da şu şekilde dile getirmektedir: “Burada fitrat’tan maksat İslam’dır. Çünkü selef alimleri, “*fitratallahi fatara’n-nâse aleyhâ*”⁵² ayetinde geçen fitrat’tan maksadın İslam Din’i olduğu hakkında görüş birliği içindedirler. Bu görüşlerine delil olarak da İyâz b. Hammâd’ın⁵³ rivayet ettiği: “*Kullarımı, dosdoğru ve güven ilkesi üzerine kurulu, hanîf olarak yarattım*” şeklindeki kudsî hadisi⁵⁴ ileri sürerler. Arapça’da *hanîf*, sâlim ve müstakîm demektir”.⁵⁵ Fitrat’ın “İslam” demek olduğunu kabul edenler-ki Ebû Hureyre (öl:57) ve İbn Şihâb ez-Zühri (öl:124)’de aynı görüştedir-bir de: “*Beş şey veya on şey fitrattandır...*”⁵⁶ hadisini delil olarak ileri sürmüşlerdir. Çünkü onlara göre bu hadiste yer alan “bıyıkları kısaltmak, sünnet olmak” gibi uygulamalar, İslam Dini’nin öngördüğü sünnetlerdendir. Bu görüşe karşı çıkan Ebû Amr⁵⁷ ise şunları belirtmektedir: “Fitrat’tan maksadın İslam olması mümkün değildir. Yani içinde İslam Dini’nin tabîi olarak bulunduğu bir fitrat söz konusu olamaz. Çünkü İslam ve iman; dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve beden ile ameldir. Bunlar ise, doğal olarak, bir çocuktan beklenmez”.⁵⁸

“Fitrat, Allah’ın insanı ilk yarattığında onun için takdir ettiği yaşama süresi, ölüm vakti, mutlu mu olacağı, bedbaht mı olacağı, bülûğa erdiğinde atalarının dinini seçebileceği gibi özelliklere sahip olması demektir. Bunun için Allah, insanın zürriyetinden: “Ben sizin Rabbiniz değil miyim? “ dediğinde, hepsinden de “evet” şeklinde söz (mîsâk) almıştır. Bunun delili de “*Göklerde ve yerde kim var ise, ister istemez O’na teslim olmuştur*”⁵⁹ ayetidir.⁶⁰ Bu görüşü benimseyen İshâk b. Râhavyeh (öl:238), Hz. Aişe’nin şu rivayetini örnek göstermektedir: “Ensâr’dan birinin çocuğu vefat etmişti. Ben: “Ne mutlu ona, Cennet serçelerinden bir serçe” dedim. Peygamber ise: “*Bırak Yâ Ayşe! Allah, Cenneti yaratmış ve onun için de insanlar yaratmıştır. Cehennemi yaratmış ve orası için de insanlar yaratmıştır*” dedi.⁶¹ Ebû Amr’a göre İshak b. Râhavyeh’in bu görüşü, zorla varı-

⁵² 30. Rûm, 30.

⁵³ Bu isim, Müslim’in Sahih’inde “Hımâr” şeklinde geçmektedir(Bkz: Müslim, cennet, hadis no:63 (III, 2179)

⁵⁴ Hadis Müslim’de: “Bütün kullarımı, hanîf olarak yarattım” şeklinde geçmektedir. (Bkz: Müslim, Aynı yer)

⁵⁵ el-Aynî, *Umde*, VII, 96.

⁵⁶ Buhârî, *libas* 63, 64 (VII, 56); Muslim, *tahâret*, hadis no: 49 (I, 221), 50 (I, 222), 56 (I, 223); Ebû Davud, *tahâret* 29 (I, 44-45); Tirmîzî, *edeb* 14 (V, 91); İbn Mâce, *tahâret* 8 (I, 107-108); Nesâî, *zînet* 1 (VIII, 127-128), 55 (VII, 181).

⁵⁷ el-Aynî’nin, Ebû Amr’ın kimliği hakkında verdiği herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Ancak bu kişinin, Arapça lügat ve dilbilgisi alimi Ebû Amr eş-Şeybânî(öl:220) olması muhtemeldir kanaatindeyiz (Krş:İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, Beyrut 1993, VI, 419-420).

⁵⁸ el-Aynî, *Umde*, VII, 96.

⁵⁹ 3. Âli imran, 83.

⁶⁰ el-Aynî, *Umde*, VII, 96.

⁶¹ Müslim, *kader*, hadis no:30, 31 (III, 2050); Nesâî, *cenâiz* 58 (IV, 57).

102 / Hadislerde “Fitrat” Kavramı ve “İslam Fitratı” Söyleminin Tenkidi

lan bir sonuç olduğundan, önde gelen ehl-i sünnet alimlerinca kabul görmemiştir.⁶²

Hadislerin ikinci bölümünde de Peygamberimiz, çocuğun inanç bakımından mutlaka ailesinden etkileneceği ve eğitimde ailenin mutlak rolü olduğu gerçeklerini dile getirmektedir. Bu gerçeklerden hareketle hiçbir Müslümanın küçük yaşta İslam dinini araştırarak Müslüman olduğunu, aynı şekilde hiçbir Yahudinin ya da Hıristiyanın küçük yaşta bu dinleri araştırarak seçtiğini söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla bu konuda ana babanın, çevrenin mutlak etkisi tartışılmaz bir gerçektir.

Hadislerin üçüncü bölümünde ise yine çok önemli bir konuya işaret edilmekte ve her türlü hayvanın kendi cinsinin devamı yönünde doğum yaptığı örneklerle anlatılmaktadır. Yani bir devenin yine aynı şekilde hiçbir uzuvdan noksan olmaksızın, deve yavrusu doğuracağı, bir filin yine filden başka bir şey doğuramayacağı gerçeği dile getirilmekte ve bu deveranın Allah'ın asla değişmeyen sünneti olduğu üzerinde ısrarla durulmaktadır. Bu ise, Allah'ın insana ilk yaratışında vermiş olduğu tipoloji ve anatomik yapıda herhangi bir değişimin söz konusu olmayacağı anlamına gelmektedir.

Birinci grup hadislerde dikkat çeken konulardan biri de Yahudilik, Hıristiyanlık, Mecusilik veya Müslümanlıktan önce doğup ölen ve hangi din üzere öldükleri sorusu gündeme gelen çocukların durumunun Allah'a havale edilmiş olmasıdır.

İkinci grup hadislerde ele alınan konu, Hz.Peygamberin Mirac'ı esnasında gerçekleşen bir olayı haber vermektedir. Burada peygamberimize, içtiği zaman insanın aklını izale eden yani fitratına aykırı davranışlar sergilemesine vesile olan şarap ile, içtiği zaman başta akıl olmak üzere insan sağlığına olumlu katkılar sağladığı tıbben de sabit olan süt takdim edilmiş, O da kendisinin ve insanların lehine olan süt'ü seçmiştir. Peygamberliği süresince sağlıklı bir toplum oluşturma çabası içerisinde olan ve sarhoşluk veren her şeye karşı tadrîcî bir şekilde mücadele eden Hz. Peygamberin, sözlerini bu şekilde örneklendirmesi, onun misyonunun bir gereğidir kanaatindeyiz.

Üçüncü grup hadislerde peygamberimiz insanın başı boş yaratılmadığını, yaratana karşı bazı ödevleri yerine getirmesi gerektiğini, üstelik böyle yaptığı zaman manevi kazanç sahibi olacağını ifade etmektedir. Peygamberimizin hadislerde belirttiğine göre insan, yatacağı zaman adeta o günün muhasebesini yaparcasına yaratana teşekkür ederek teslim olur ve böyle bir teslimiyetten sonra uykuda eceli gelirse fitrat üzere ölmüş olur. Şayet ölmeden sabahlarsa yatarken söylemiş olduklarından dolayı, sevap kazanmış olur. Hadislerden anlaşılan odur ki insan daima sorumluluğunun bilinci içerisinde olmalı ve her günün sonunda yaratana teşekkür etmelidir.

⁶² el-Aynî, *Umde*, VII, 96.

Dördüncü grup hadislerde insanı diğer canlılardan farklı kılan dış görünüşler dile getirilmektedir. Burada sayılan ve insanın hem sağlığı hem de temizliği açısından önem arz eden hususlar, hayvanlar dikkate alındığında bir kat daha önem kazanmaktadır. Çünkü herhangi bir hayvan, hadislerde zikredilen davranışların tamamını yapamaya muktedir olmadığından potansiyel mikrop taşıyıcısı durumundadır.

Fitrat ile İslam Dini'nin aynı anlamda kullanıldığı diğer bir rivayette⁶³ de Müslüman'ın ibadet bilincine vurgu yapılmaktadır. Bu rivayette, ibadetlerini usulüne uygun yapmayan bir müslümanın, o ibadeti hiç yapmadığı varsayılmakta ve böyle ibadet etmeye devam ettiği sürece İslam Dini üzere ölmeyeceği belirtilmektedir. Bu değerlendirme Huzeýfe el-Yemani'ye ait olduğu için, sadece zikretmekle yetinip üzerinde durmaya gerek görmüyoruz.

“İSLAM FITRATI” SÖYLEMİNİN TENKİDİ

“İslam Fitratı” söyleminin tenkidine geçmeden önce bu söylemin hangi kaynaklarda yer aldığına ve kimlerin ifadesi olduğuna bir göz atalım. Bizim tespitimize göre bu söylemin sırasıyla Hz. Peygamber, İbn Şihâb ez-Zührî (öl: 124) ve Buhârî (öl:256) tarafından kullanıldığı görülmektedir. Hz. Peygamberin ifadesi olarak geçtiği yerler Ahmed b. Hanbel (öl:241)'in Müsned'i, Dârimî (öl:255)'nin Sünen'i ve İbn Hibbân (öl:354)'in Sahîh'idir⁶⁴. İbn Şihâb ez-Zührî'nin ifadesi olarak, Buhârî'nin Sahîh'inde, hadisin vürûd sebebinin anlatılması esnasında yer almaktadır.⁶⁵ Buhârî'nin ifadesi olarak da Kitâbu't-tefsîr'de *tefsîru sûre 30*'un birinci bâb'ı olan “*lâ tebdîle li halkullâh-li dînillâh, halku'l-evvelîn: dînu'l-evvelîn, ve'l-fitratu el-islâmu*” adlı bâb başlığında kullanılmaktadır.⁶⁶ Fakat bu bâb'ın altında sıralanan hadislerde sadece “fitrat” kelimesi yer almaktadır.⁶⁷ Bâb başlığından da anlaşıldığı gibi Buhârî, fitrat'tan maksadın *İslam Fitratı* olduğuna işaret etmeye çalışmaktadır.

Öte yandan Tirmizî (öl:279)'nin Sünen'inde yer alan bir hadiste de Fitrat ve İslam kelimelerinin, kimliği belli olmayan bir grup tarafından, “ve” bağlacıyla arka arkaya (*hüm ebnâunâ ellezîne vulidû ale'l-fitratı ve'l-islâmi*) kullanıldığı görülmektedir.⁶⁸ Bir peygamber sözü olarak “İslam fitratı” söyleminin dile geti-

⁶³ Buhârî, ezan 119 (I, 192); Nesâî, zînet 1(VII, 127-128), 55 (VII, 181).

⁶⁴ Dârimî, isti'zan 54 (II, 600); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 406-407; V, 123; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, I, 241.

⁶⁵ Buhârî, cenaiz 80 (II, 97).

⁶⁶ Buhârî, Tefsîru'l-Kur'ân, tefsîru sûre 30, 1(VI, 20).

⁶⁷ Buhârî, aynı yer.

⁶⁸ Tirmizî, kıyamet 16 (IV, 631). Ebû Husayn Abdullah b. Ahmed b. Yunus el-Kûfî-Abser b. Kasım-Husayn İbn Abdurrahmân-Said b. Cübeyr-İbn Abbâs tarikiyle rivayet edilen hadis şu şekildedir: “ Hz. Peygamber, Mi'rac'da diğer peygamberlerle birlikte yürüyordu. Bir peygamber, ümmeti ile, diğeri birkaç kişi ile, bir diğeri ise büyük bir toplulukla geçmeye başladı. Hz. Peygamber: “Ey Cebrail, bu son geçen kim?” dedi. “ Onlar Mûsa ve kavmidir, başını kaldır ve ufka bak ” denildi. Bir de baktı ki, büyük bir kalabalık ufku bir taraftan diğerine kaplamış. Denildi ki: “Bunlar senin ümmetindir. Bundan başka yetmiş bin kişilik bir ümmetin daha vardır ki sorgusuz sualsiz Cennet'e gireceklerdir” . Peygamber hiçbir açıklama yapmadan içeri girdi. İnsanlar bir-

104 / Hadislerde “Fıtrat” Kavramı ve “İslam Fıtratı” Söyleminin Tenkidi

rildiği hadislerin sadece Ahmed b.Hanbel’in Müsned’i, Dârimî’nin Sünen’i⁶⁹ ve İbn Hibbân’ın Sahîh’i⁷⁰ gibi güvenilirlik bakımından önde gelmeyen hatta zayıf ve uydurma rivayetleri barındıran eserlerde yer alıp, Buharî ve Müslim’in Sahih’leri gibi muteber kaynaklarda, hatta *Kütüb-i Sitte* öncesi eserlerde hiç yer almaması, *İslam fıtratı* kavramının Hz. Peygambere aidiyeti konusunda kuşku yaratmaktadır. Bu kuşkunun asıl sebebi de ilgili rivayetler hakkında yaptığımız sened tetkikinden kaynaklanmaktadır.

Bu rivayetlerin senedleri ile ilgili tespitlerimize geçmeden önce, Buhârî’nin, belirtilen bâb başlığında “fıtrat” kelimesini “İslam” ile izah etmesinde, İbn Şihâb ez-Zührî’nin etkisinin söz konusu olabileceğini belirtmek istiyoruz. Çünkü Buhârî, hadisin naklinden önce İbn Şihâb ez-Zührî’nin anlattığı vürûd sebebine yer vermektedir. Aynî’nin bu konuyla ilgili şu değerlendirmesi de dikkatlerden kaçmamaktadır: “İbn Şihâb ez-Zührî’nin Ebû Hureyre’den rivayeti *munkatı*’dır.Çünkü İbn Şihâb ez-Zührî Ebû Hureyre ile görüşmemiş ve ondan hadis rivayet etmemiştir. Buhârî ise İbn Şihâb ez-Zührî’nin sözünü ihticâc için değil, âlî isnadlı olduğu için zikretmiştir”.⁷¹

Şimdi, “İslam Fıtratı” söyleminin Hz. Peygambere ait olduğu görülen, Dârimî’nin Sünen’i ile İbn Hibbân’ın Sahîh’indeki hadislerin ravilerinden bazıları hakkında tespit ettiğimiz değerlendirmeleri kısaca arz etmek istiyoruz. İlgili hadis’in Darimî’deki senedi⁷²:

birlerine: “Biz onlara dahil miyiz?” diye sordular. Aralarından bazıları: “Onlar, bizim *fıtrat* ve *İslam* üzere doğan oğullarımızdır(*hüm ebnâunâ ellezîne vüldû ale’l-fıtrati ve’l-islâmi*)” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber dışarı çıktı ve şöyle dedi: “Bunlar dağlama yapmazlar ve Rabb’lerine tevekkül ederler” . Ukkâşe b. Mihsan kalkıp: “Ben de onlara dahil miyim? Yâ Rasulallah” deyince, Peygamber: “evet” dedi. Sonra başka birisi kalkıp: “ya ben” diye sordu. Peygamber de: “Ukkâşe bu konuda seni geçti” diye cevap verdi. (Bkz: Tirmizî, kıyamet 16 (IV, 631), Tirmizî, bu hadisi *hasen-sahih* olarak değerlendirmektedir).

⁶⁹ Dârimî’nin Sünen’i ile İbn Hibbân’ın Sahîh’i, hadis eserleri arasında güvenilirlik bakımından yapılan değerlendirmelerde, üçüncü tabakaya ait eserler arasında yer almaktadır. Bu eserler, ihtiva ettikleri hadislerin sıhhat şartı gözetilmeden derlenen ve sahih, hasen, zayıf, ma’rûf, garîb, şâz, münker, maklûb gibi her çeşit rivayeti ihtiva ederler. (Bkz: Hikmet Zeyveli, *Kur’an ve Sünnet Üzerine Makaleler*, Ankara 1996, s. 43)

⁷⁰ Ahmed b. Hanbel’in Müsned’inin değeri hakkında geniş bilgi için bkz: M. Hayri Kırbaoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 1999, s. 305-321.

⁷¹ el-Aynî, *Umde*, VII, 94.

⁷² Hadis’in Ahmed b. Hanbel’in Müsned’indeki rivayet zincirleri ise şu şekildedir:

-Abdullah—babası—Muhammed b. Ca’fer—Şu’be—Seleme b. Kuheyl—Zirr—Abdullah b. Abdurrahmân b. Ebezî—babası—Hz. Peygamber (Krş: el-Müsneđ, III, 406)

-Abdullah—babası—Vekî’—Süfyân—Seleme--Abdullah b. Abdurrahmân b. Ebezî—babası—Hz. Peygamber(Krş: el-Müsneđ, III, 407)

Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî (öl:212)—Süfyân b. Saîd b. Mesrûk (öl:161)—Seleme b. Kuheyl (öl:121) – Abdullah b. Abdurrahmân b. Ebezî (öl:?)—Abdurrahmân b. Ebezî el-Huzâî (öl?)—Hz. Peygamber şeklindedir.

Bu senede göre hadisi Hz. Peygamberden duyduğu anlaşılan *Abdurrahmân b. Ebezî el-Huzâî*'nin hem sahâbî hem de tâbiûn'dan olduğu şeklinde çelişkili ifadeler bulunmaktadır. Ayrıca ondan hadis alanlar arasında, senedde yer alan oğlu *Abdullah b. Abdurrahmân b. Ebezî*'nin değil, diğer oğlu *Said b. Abdurrahman b. Ebezî*'nin ismi zikredilmektedir.⁷³ Senedde yer alan ve *Abdurrahmân b. Ebezî el-Huzâî*'nin oğlu olan *Abdullah b. Abdurrahmân b. Ebezî*'nin; babasından hadis rivayet ettiği, kendisinden de Seleme b. Kuheyl ve Mansûr el-Mu'temer'in hadis rivayet ettiği, İbn Hibbân'ın sika kabul ettiği, Ebû Davud'un Sünen'inde bir rivayetinin yer aldığı ve Ahmed b. Hanbel'e göre "hasenu'l-hadîs" olduğu belirtilmektedir.⁷⁴ Seleme b. Kuheyl'in de tâbiûn'dan ve ittifakla sika olduğu belirtilmektedir.⁷⁵ Seneddeki diğer ravi *Süfyân b. Saîd b. Mesrûk*'un da ittifakla sika ve fakîh kabul edildiği belirtilmektedir.⁷⁶ Son ravi *Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî* hakkında ise *Süfyân b. Saîd b. Mesrûk*'dan rivayetlerinin *garîb* olduğu, sika kabul edilmekle birlikte *zapt* yönünden kusurlu olduğu, ayrıca 150 civarındaki hadiste hata yaptığı belirtilmektedir.⁷⁷

İbn Hibbân'ın Sahîh'inde yer alan hadisin senedi ise şu ravilerden oluşmaktadır:

Fadl b. Habbâb el-Cumehî (öl:?)--Müslim b. İbrahim el-Ezdî (öl:222)--es-Seriyy b.Yahyâ (öl:167)— Hasan el-Basrî (öl:110)--Esved b. Serî' (öl:42) — Hz. Peygamber:

Hadisi'in ilk ravisi olan *Esved b. Serî'in* Hz. Peygamberle birlikte gazvelere katıldığı ve Cemel Vak'ası esnasında vefat ettiği belirtilmektedir. Bu vak'a'dan sonra kaybolduğu da verilen bilgiler arasında yer almaktadır. *Hasan el-Basrî*'nin ondan hadis rivayet ettiği görülse de bunun mümkün olmadığı da ayrıca vurgulanmaktadır.⁷⁸ *Hasan el-Basrî* ise tâbiûn'dan olup *Esved b. Serî*'den hadis almadığı belirtilmektedir. Ayrıca, irsal ve tedlis yoluyla rivayetlerde bulunduğu da,⁷⁹ hadis rivayeti bakımından onun durumunu ortaya koyduğu için, oldukça dikkat

-Abdullah—İbrahim b. İsmail b. Yahya b. Seleme b. Kuheyl—babası—babası—Seleme b.

Kuheyl--Said b. Abdurrahmân b. Ebezî—babası—Hz. Peygamber (Krş: el-Müsned, V, 123)

⁷³ Geniş bilgi için bkz: İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, III, 335.

⁷⁴ el-Askalânî, *Tehzîb*, III, 189.

⁷⁵ el-Askalânî, *Tehzîb*, II, 380-382.

⁷⁶ el-Askalânî, *Tehzîb*, II, 353-355.

⁷⁷ el-Askalânî, *Tehzîb*, V, 342-343.

⁷⁸ el-Askalânî, *Tehzîb*, I, 214-215.

⁷⁹ el-Askalânî, *Tehzîb*, I, 484.

106 / Hadislerde “Fitrat” Kavramı ve “İslam Fitratı” Söyleminin Tenkidi

çekmektedir. *es-Seriyy b. Yahyâ*'ya gelince, bir taraftan sika olduğuna dair bilgiler verilirken, diğer taraftan zayıf ve hadislerinin münker olduğu belirtilmektedir.⁸⁰ Son ravi⁸¹ *Müslim b. İbrahim el-Ezdi*'nin de genellikle sika kabul edildiği belirtilmekle birlikte hadis aldığı kişiler arasında *es-Seriyy b. Yahyâ*'nın ismi zikredilmemektedir.⁸²

Hadisin sahâbî ravisi Esved b. Serî'in kaybolduğu, irsâl ve tedlîs yoluyla rivayetlerde bulunan Hasan el-Basrî'nin ondan hadis almadığı, ara ravilerden *es-Seriyy b. Yahyâ*'nın hem sika hem de zayıf ve münkeru'l-hadîs olduğu şeklindeki çelişkili ifadeler, bu hadise, raviler yoluyla bir ilave yapılabileceği intibahını bertaraf etmemektedir. Darimî'deki rivayetin ilk ravisi ile son ravisi hakkında, güvenilirliklerini zedeleyecek ifade ve yorumların yer alması da bizi aynı sonuca götürmektedir.

Aynı şekilde üçüncü grupta yer alan hadislerle baktığımızda, Hz. Peygamberin yatacağı zaman yaptığı duada sadece *fitrat* kelimesini kullanırken, sabah kalktığı duada da sadece *fitrat* ifadesini kullanması beklenirdi. Fakat, hadis rivayeti bakımından olumsuz durumlarını az önce gördüğümüz bazı ravilerin isnadında yer aldığı Dârimî ve İbn Hibbân hadislerindeki “*İslam fitratı*” ifadesi, kanaatimizce mecruh ravilerin yaptığı bir ilavedir.

Aktardığımız bu bilgiler doğrultusunda, “fitrat” kelimesinin genellikle tek başına kullanıldığını söyleyebiliriz. Bize göre bu, bütün canlıların Allah'ın takdir ve tayin ettiği kendi anatomik yapılarıyla üremeye devam ettiğinin vurgulanması içindir. Çünkü insanları Müslüman anatomisine sahip, Yahudi anatomisine sahip, Hıristiyan anatomisine sahip diye fiziki bir ayrıma tabi tutmak yanlış bir yaklaşım tarzı olur. Aynı şekilde insanların ten, göz veya saç renklerine göre ya da boylarının uzunluğu-kısalığına göre kısacası değişik fiziki yapılarına bakarak dinlerini tespit etmek mümkün değildir. Böyle olduğu takdirde insanlara din seçme veya değiştirme hakkı da ortadan kalkmış olur. Çağı yakalayamamış toplumlarda insanların fiziki yapılarına göre Müslüman tipi, Yahudi tipi, ateist tipi gibi tiplere ayırmak belki doğal karşılanabilir. Ama günümüz modern dünyasında, insanlar hakkında bu şekilde yargılara varmak hatadan hâli değildir. Çünkü dinin değil, canlının tipolojisi olur. Bunu hadislerde ifade edilen “*Siz hiç bir devenin deve yavrusundan başka bir şey doğurduğunu gördünüz mü?*” şeklindeki sözlerden

⁸⁰ el-Askalânî, *Tehzîb*, II, 270-271.

⁸¹ Elimizdeki kaynaklarda Fadl b. Habbâb el-Cümeihî hakkında bilgi bulamadığımız için, Müslim b. İbrâhîm el-Ezdi'yi son ravi olarak kabul ettik. Kaldı ki, hakkında bilgi verdiğimiz raviler de hadisin sıhhati açısından yeterli ipuçlarını verebilecek durumdadır.

⁸² el-Askalânî, *Tehzîb*, V, 423-424.

rahatlıkla çıkarabiliriz. Şu halde fitrat fizikî/antropolojik yönü ile dikkat çeken evrensel bir kavram,⁸³ İslam ise insanın dîni/psikolojik yönünü yansıtan özel bir kavramdır, diyebiliriz.

Eğer “fitrat”, “İslam” ile aynı anlamda kullanılsaydı, doğal olarak Allah’ın her insanı mutlaka İslam ile şereflendirmesi beklenirdi. Oysa Allah, din seçimi konusunda insanı serbest bırakmıştır. Fitrat konusunda da serbest bıraksaydı bugün yeryüzünde fizikî yapısından dolayı bunalıma düşen hiç bir insan olmazdı. Bu noktadan hareketle insan için fitrat’ta serbestlik yok iken din’de var olduğunu dolayısıyla bu iki kelimenin birlikte kullanılmasının doğru olmayacağını söyleyebiliriz.

Hadislerdeki ifadelerden, din’in fitrat’a göre ikincil konumda olduğu da anlaşılmaktadır. Çünkü din, fitrat’ın gereği olan akla ve zihne, insanın kendi isteğine bağlı olarak yerleşmiş psikolojik bir duygudur. Öte yandan ayetlerde ve hadislerde dile getirilen insanî özellikler sadece Müslümanları değil, bütün insanları ilgilendiren özelliklerdir. Mesela söz konusu hadislerde: “Her doğan Müslüman fitrat üzere doğar” denmeyip “her doğan canlı, fitrat üzere doğar” denilmektedir. Aynı şekilde ayette “Müslüman en güzel biçimde yaratılmıştır” denilmeyip, “insan en güzel şekilde yaratılmıştır” denilmektedir.⁸⁴

Şurası muhakkaktır ki, gerek Kur’ân ayetlerinde gerekse Hz. Peygamberin söz ve uygulamalarında, insanın fitratına aykırı hiçbir husus yoktur. Zira İslam Din’i fitrata uygun tabii bir dindir. İslam’ın itikat, ahlak ve sosyal alanlarla ilgili hiçbir hükmü, insanın fitrat ve tabiatıyla çatışmaz. İslam, insanın ve çağın tüm ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte olduğu gibi, onun hiçbir hükmü de aklın ve tabiatın hükümlerini değiştirmez.⁸⁵ Bu durumda, İslam’ın fitrata uygun bir din olduğunu söylemek ve kabul etmek pek tabii iken, fitrat’ın İslam ile aynı anlama geldiğini söylemek ve kabul etmek mümkün görünmemektedir.

Ayrıca yine ayetlerde⁸⁶ diğer varlıkların insanın emrine verildikleri belirtilmektedir. Diyelim ki bu varlıklardan maksat insanların günlük hayatta iç içe yaşadıkları hayvanlar olsun. Bugün acaba hangi hayvan, insanların kendilerine verdiği yiyeceği dinine dikkat ederek alır veya reddeder. Her hayvan Allah’ın onun için takdir ve tayin etmiş olduğu davranışları yerine getireceğinden, verenine bakmaksızın yiyeceği alacaktır. Allah hayvandan farklı olarak, insana akıl vermiştir. İnsanın, aklı sayesinde doğruyu veya yanlış ayırt edebilme yeteneğine sahip olması, fitratının gereğidir. Din’i de bu ayırma sadece etken bir konumda-

⁸³ Mahmut Tezcan, *Kültürel Antropoloji*, T. C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1997, s. 138.

⁸⁴ 95. Tîn 4.

⁸⁵ Ali Osman Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, Beyan yayınları, İstanbul 2000, s. 226-227.

⁸⁶ 45. Casiye 12, 13; 22. Hac 65; 14. İbrahim 32, 33, 34.

108 / Hadislerde “Fitrat” Kavramı ve “İslam Fitratı” Söyleminin Tenkidi

dır. Aynı şekilde, yine insanın emrine amade kılınan ay ve güneş sadece müslümanların değil, bütün insanlığın yararı için yaratılmıştır.

Sonuç olarak söyleyeceğimiz şunlardır: Yüce Allah insanların hangi dine mensup olduklarının bilinebilmesi için değişik dinlere göre anatomik yapı, model tayin etmemiştir. Bütün insanları aynı anatomik yapıda yaratmış ve yaratmaya devam etmektedir. Onun değişmeyen sünneti de bu olsa gerektir. İslam ve fitrat kelimelerinin, sadece tali kaynaklarda birbirlerinin muzâf-muzâfun ileyh'i olarak kullanılması, buna mukabil fitrat kelimesinin kâhir çoğunlukla tek başına kullanılması, “*İslam fitratı*” söyleminin doğru bir söylem olacağı sonucunu ortaya koymamaktadır. Hadislerin senedinde yer alan bazı raviler hakkındaki olumsuz bilgiler de bu fikri destekleyen diğer bir delildir. Öte yandan *İslam Fitratı* söylemi'nin Kur'an mantığına da ters düştüğü belirtilmekte ve her doğan çocuğun İslam veya Tevhîd fitratı üzere doğduğuna dair bir rivayetin hadis kitaplarında zikredilmiş olmasının, mantıkî tutarsızlığın hangi boyutlara vardığının ve bu durum karşısında en küçük bir rahatsızlık bile duyulmadığının hayret verici olduğu belirtilmektedir.⁸⁷

Diğer taraftan, üçüncü gruptaki Buhârî, Müslim ve Tirmizî tarafından nakledilen hadislere baktığımızda, Hz. Peygamberin yatacağı zaman yaptığı dua'da sadece *fitrat* kelimesini kullandığını, buna karşılık Dârimî, Ahmed b. Hanbel ve İbn Hibbân'ın rivayet ettiği hadislerde, sabah kalktığında yaptığı dua'da *İslam fitratı* ifadesini kullandığını görmekteyiz. Halbuki Peygamberin, tutarlılık ilkesinden hareketle düşündüğümüzde, sabah duasında da aynı ifadeyi kullanması uygun olurdu. Bize göre de Peygamberimiz sabah da sadece *fitrat* kelimesini kullanmıştır. Fakat, zabt yönünden mecrûh ravilerin yaptığı bir hata sonucu, Hz. Peygamberin ifadesinde değişiklik yapılmıştır. Ebû Amr'ın da belirttiği gibi, fitrat'tan maksadın İslam olması mümkün değildir. Yani içinde İslam Dini'nin tabîi olarak bulunduğu bir fitrat söz konusu olamaz. Çünkü İslam ve iman; dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve beden ile ameldir. Bunlar ise, doğal olarak, bir çocuktan beklenmeyen davranışlardır.

BİBLİYOGRAFYA

el-ASKALÂNÎ, Şihâbuddîn Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Beyrut 1993, I-VI.

ATEŞ, Ali Osman, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000.

el-AYNÎ, Bedrüddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, nşr: Muhammed Mahmud el-Halebî, Basım yeri yok, 1972, I-XX.

⁸⁷ M. Hayri Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Kitâbiyât yay., Ankara 2002, s. 205.

BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail, es-*Sahîh*, Çağrı Yay. İstanbul 1992, I-VIII.

el-BÜSTÎ, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebû Hâtim, es-*Sahîh*, thk: Şuayb el-Arnâvût, Dâru'n-Neşr, Beyrut 1993.

D. B. Macdonald, “*Fıtrat*” maddesi, M.E.B. *İslam Ansiklopedisi*, Eskişehir 1997, IV, 627.

DÂRİMÎ, Ebû Abdillâh b. Abdîrrahmân et-Temîmî, es-*Sünen*, Çağrı Yay. İstanbul 1992, I-II.

EBÛ DÂVUD, Süleyman b. Eşas es-Sicistânî, es-*Sünen*, Çağrı Yay. İstanbul 1992, I-V.

GÜNDÜZ, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara 1998.

FR., Buhl, “*Hanîf*” maddesi, m.E.B. *İslam Ansiklopedisi*, Eskişehir 1997, V/1, 215

HÖKELEKLİ, Hayati, “*Fıtrat*” md., T.D.V. *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, XIII, 47-48.

İBN HANBEL, Ahmed b. Muhammed, el-*Müsned*, Çağrı Yay. İstanbul 1992, I-VI.

İBN HAMZA, ed-Dimeşkî, *el-Beyân ve't-Ta'rîf fî Esbab-ı Vürûdi'l-Hadîsi's-Şerîf*, Beyrut 1982, I-III.

İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, es-*Sünen*, Çağrı Yay. İstanbul 1992, I-II.

İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut 1994, I-XV

KASTALLÂNÎ, Ahmed b. Muhammed el-Hatîb, *İrşâdü's-Sâri li Şerhi Sahîhi'l-Buhari*, Beyrut 1304, I-X

KIRBAŞOĞLU, M. Hayri, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Kitâbiyât yay., Ankara 2002.

_____, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 1999.

Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali, (Komisyon), T.D.V.Yay., Ankara 1993.

MALİK b. ENES, *el-Muvatta'*, Çağrı Yay. İstanbul 1992.

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, es-*Sahîh*, Çağrı Yay. İstanbul 1992, I-III.

110 / Hadislerde “Fıtrat” Kavramı ve “İslam Fıtratı” Söyleminin Tenkidi

en-NESÂÎ, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, I-VIII.

ÖZSOY, Ömer-GÜLER, İlhami, *Konularına Göre Kur’an Sistematik Kur’an Fihristi*, Fecr Yay., Ankara 2001.

TEZCAN, Mahmut, *Kültürel Antropoloji*, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1997.

et-TİRMÎZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *es-Sünen*, Çağrı Yay. İstanbul 1992, I-V.

YAZIR, Elmalılı M.Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1971, I-X.

ez-ZEBÎDÎ, Muhammed Murtaza, *Tâcü’l-Arûs*, Beyrut 1994, I-XX.

ZEYVELİ, Hikmet, *Kur’an ve Sünnet Üzerine Makaleler*, Ankara 1996.